

ОПИТИ ЗА СБЛИЖАВАНЕ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И СЪРБИЯ В ПЕРИОДА 1908 – 1909 ГОДИНА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПЪЛНОМОЩНИЯ МИНИСТЪР АНДРЕЙ ТОШЕВ

Д-р Мария Вълкова

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Abstract. The article aims to trace the rapprochement negotiations between the Bulgarians and the Serbs in the period 1908 – 1909, initiated by the government officials in Belgrade. Through this maneuver, they are trying to secure their Eastern border, which would allow them to focus on their other pressing foreign policy tasks. An important role in the negotiations conducted during the mentioned period was played by the newly appointed Bulgarian diplomatic representative in the Serbian capital Andrey Toshev. A significant part of the research is based on a thorough study and analysis of reports and telegrams written by him to the ruling Democratic Party government in Bulgaria, preserved in funds 176 K (fund of the Ministry of Foreign Affairs and Confessions) and 315 K (fund of the Bulgarian Legation in Belgrade) of the Central State Archives in Sofia. The later works of the experienced Bulgarian diplomat, concerning the period in question, are also examined, in order to take into account his later positions on the subject. The main method used in the article is historical analysis. The author pays special attention to the tendency of the Serbs to demonstrate ambivalent behavior towards their potential political allies in Sofia, which discourages the latter that rapprochement is a realistic scenario.

Keywords: Bulgaria; Serbia; political union; Andrey Toshev; Bulgarian Declaration of Independence

Увод

Андрей Тошев¹ поема поста дипломатически агент в Белград след една тежка година в българо-сръбските взаимоотношения поради продължаващия терор на сръбски чети над българите в Македония. Вече опитен в дипломатическите игри след трите си предишни назначения, той е готов да посрещне най-голямото предизвикателство досега. Назначението му в Белград е официализирано с княжески указ № 31, издаден на 12 януари 1908 г., като той заема поста от 13 януари 1908 г.² Изпращането му в Белград се оказва едно от последните назна-

чения, направени от правителството на д-р Петър Гудев³. На 29 януари с.г. е назначен нов кабинет, този път изцяло съставен от демократи и оглавяван от лидера на партията Александър Малинов⁴. Министерството на външните работи е поверено на ген. Стефан Паприков⁵, който категорично одобрява и утвърждава избора на А. Тошев за невралгичния пост в сръбската столица, доверявайки се на неговия ценен опит, натрупан в Битоля и Атина и добре свършената работа там. Промяната е наложена от факта, че Димитър Ризов⁶ се е превърнал в неудобен след пропадането на митническия съюз и предшестващите го два тайни политически договора. При все това, сръбският пълномощен министър в Санкт Петербург Д. Попович се изказва ласкаво за мисията му и критикува отзоваването му. В свой рапорт до министър-председателя и външен министър Никола Пашич⁷ той пише, че пристигането на Андрей Тошев в Белград предизвиква неприятно впечатление, тъй като Д. Ризов е познат като привърженик на сръбско-българското приятелство, доколкото това не може да се твърди за Андрей Тошев, който според българските вестници ще бъде „енергичен и няма да се увлича от празни илюзии“ (Radoeva 2014, p. 150).

Посрещането на Андрей Тошев в Белград

В началото на 1908 г. се забелязва промяна в отношенията между Кралството и Княжеството. На власт в Сърбия е Народната радикална партия, която, поне привидно, се стреми към разбирателство със София и приема спокойно назначението на А. Тошев. Същевременно сръбските националистически среди и тяхната преса не посрещат ласкаво пристигането на новия български представител в Белград. Във вестник „Српска застава“, се публикува статия, която твърди, че „Тошев се заканва“. Българският представител изпраща доклад до правителството в София, като обяснява, че статията съдържа тежки оскорбления по негов адрес в качеството му на официален представител на Княжеството, като моли да се направи нужното за запазване на достойнството му. Реакцията на българското правителство е съвет към А. Тошев да се защити и да потърси в сръбския наказателен закон какви са последствията за нанесена обида над чужд дипломат⁸. Нападки към българския представител се чуват и в Скупщината. Към един от следващите си доклади А. Тошев изпраща прикрепена речта на нишкия депутат националист Радослав Агатонович⁹, в която последният заявява, че новият дипломатически агент се е „прочул като неприятел на сръбския народ и го определя за „духовен подстрекател“ в убийството на един от „прочутите сърби“ в Битолския вилает“¹⁰.

По повод пристигането на новия княжески представител в Белград е организирано посещение при министър-председателя Н. Пашич. Сръбският политик моли да не се обръща внимание на писаното в сръбската преса, и заявява, че всички здравомислещи осъждат тези изказвания¹¹. Очевидно дори в самите сръбски политически кръгове има разнобой по отношение на поведението,

което властите в Белград трябва да пазят спрямо източната си съседка. Националистите от Народната партия, по онова време в опозиция, демонстрират враждебно отношение към София, което ясно си личи от поведението на гореспоменатия Р. Агатонович. Можем да допуснем, че фактор за това е и нараналото самочувствие на сърбите вследствие ширещата се тяхна пропаганда в Македония, която е пряко насочена против българския елемент там и за която османските власти удобно си затварят очите. Управляващите радикали със сигурност не възразяват македонските българи да бъдат потискани и да губят влияние за сметка на сръбската кауза, но същевременно осъзнават, че открит конфликт с Княжеството не е разумен в създалата се ситуация и вероятно би довел след себе си главоболия за Белград, за които те биха носили пряка отговорност. Именно това провокира Н. Пашич да държи примирителен тон пред новия български представител с цел да създаде условия за успокояване на сложните двустранни взаимоотношения.

Активизиране на сръбските усилия за сближаване с България

С идването на демократите на власт в София все по-голяма актуалност придобива въпросът за сближаване между двете страни, при все че новият кабинет също не се радва на доверието на Белград, където смятат, че „България ще продължи да гази в австрийски води“ (Toshev 1929, p. 176). Връщайки се към тези опити за „стопяване на ледовете“ години по-късно, А. Тошев изразява мнение, че това се дължи, от една страна, на настояването на Русия за постигане на споразумение между съседните страни и от друга страна, на опасенията на Сърбия „от домогванията на Австро-Унгария да постигне с Княжеството известни политически комбинации, насочени против интересите на сърбизма“ (Toshev 1943, pp. 159 – 160). Бихме могли да допуснем, че А. Тошев е на тези позиции и по време на самите събития с оглед на тлеещия конфликт между Белград и Виена. В началото на 1908 г. се наблюдава допълнително обтягане на отношенията вследствие многобройните и известни на тогавашната общественост конспираторски афери и процеси, в които австрийската дипломация се опитва да намери на всяка цена участието на сръбските патриоти. Разказвайки за тези сътресения повече от три десетилетия по-късно, А. Тошев ни разкрива мислите, които го занимават като пряк наблюдател на случващото се. Той посочва, че целта на сърбите е да отдалечат България от австрийското влияние и да я привлекат към себе си, за да могат да използват един евентуален съюз с нея за постигане на своите национални цели. В това отношение Кралството разчита на подкрепата на руската дипломация, която поставя за свой приоритет на Балканите да види съюзени Сърбия, Черна гора и България – съюз, необходим за бъдещи руски действия против германизма. Същите причини са в основата на одобрението на подобен балкански съюз от Франция, Англия и Италия (Toshev 1943, p. 160).

Поведението на сърбите в Македония – основна пречка пред опитите за съглашение

Междувременно положението в Македония продължава да се влошава. Мюрцшегските реформи не дават очаквания резултат. Англия предлага в Македония да се прокарат по-сериозни преобразувания, като издига идеята за управление на един независим от султана християнски губернатор. Макар сърбите да запазват мълчание по темата, те в никакъв случай не се отказват от твърдата си позиция срещу автономия на областта. А. Тошев предполага, че поради общите си мотиви и общите методи, които използват, Атина и Белград вървят ръка под ръка и преследват една и съща цел – осуетяване на въпросната идея (Toshev 1943, p. 160). Българският представител обяснява съвместната акция със страха, че една евентуална автономия ще подкопае и без това уязвимите им позиции в македонските земи, и с фанатичната омраза към идеята за българския характер на Македония.

Междувременно активността на сръбските чети в Македония продължава. В свой доклад от 3 юли 1908 г. А. Тошев отбелязва, че решението на правителството в София да „повиши тон в Белград“ и съответно българският печат да отвори дума за възможна война, очаквано, предизвиква смущение и у сръбските управляващи кръгове и води до смекчаване на позицията им. При все това, предупреждава българският дипломат, ефектът, който е предизвикало поведението на България, е само временно явление и при отсъствие на последващи такива демонстрации сърбите не след дълго ще се отърсят и ще продължат своята политика в Македония. Според него „със сегашните наши постъпки въпросът за отношенията ни с Кралството далеч не се разрешава“. Личи стремеж на българския представител да окуражи управляващите да поддържат принципно по-настъпателна дипломатическа позиция. Счита, че София би могла да използва сръбските страхове от една война с България, за да предизвика тамошното правителство да се произнесе явно и категорично по въпроса за Македония. Като извод от срещите му с някои сръбски държавници и политиканстващи българският дипломатически агент заключава, че самите те се намират в мъчително недоумение за окончателното становище, което трябва да вземат по Македонския въпрос. Според него този отговор все още не е уточнен в сръбското обществено мнение. Започва все по-ясно да се разбира, че заставането в позиция срещу автономия на Македония би увеличило престижа на България. Оказва се, че общественото мнение не подкрепя официалната сръбска политика. Строго се осъждат четническите действия в Македония, а също и се чуват мнения за смекчаване тона на сръбската преса по отношение на България. Сръбските министри не спират да подчертават пред дипломатите в Белград искреното си желание да се споразумеят с България. Тошев не пропуска случаите да доказва, че не ние, а сърбите са тези, които компрометират така желания мир на Балканите. Той счита, че дори при

избягване на един военен конфликт България може да разиграва картата за очевидните опити на съседката си да трови добрите отношения с акциите си в Македония. Изключително ценно би било, разсъждава българският дипломат, ако успеем да предизвикаме сръбското правителство да се произнесе ясно и определено в полза на македонската автономия, и поради това, че така бихме могли да разрешим и ред други въпроси от търговски и икономически характер. По този начин плавно бихме могли да смекчим владеещата неприязън между двете страни. В случай че сръбското правителство не се обяви публично в полза на автономия за Македония и ако от друга страна, България не се решава на война, единствения изход Тошев вижда в засилването на четническата ни акция в Македония. Българският представител изразява мнение, че трябва да се вземе категорична позиция по този въпрос. Той защитава тезата, че би било безполезно София да се ограничи и занапред с „периодически и безпоследствени“ заплахи към Сърбия относно засилване на българските чети, защото последната би осъзнала, че зад тези думи не се крие нищо, би престанала да посреща нашите постъпки с нужната сериозност и би продължила с терора в Македония. Българският дипломат не вижда и особен смисъл в оплакванията пред Европа от действията на сръбските чети, отбелязвайки, че да разчитаме на външна помощ по този проблем, „би значило още дълго време да оставим българското население в Македония на произвола на нашите врагове¹²“. От думите на дипломата ясно личи, че той е против въоръжен сблъсък със Сърбия, но настоява, че Княжеството би могло да се възползва от създадената ситуация, за да я притисне за решаване на Македонския въпрос чрез дипломатически средства и чрез по-интензивна дейност на българските чети в Македония.

Централните сили и Османската империя опитват да провалят съюза

Виена и Цариград не са доволни от опитите за сближаване между българи и сърби, което провокира двете империи да търсят начини за разстройване на взаимоотношенията им. Именно с тази цел през юли 1908 г. Абдул Хамид II¹³ изпраща Мюнир паша да посети последователно Атина, Букурещ и Белград под претекст, че Високата порта желае да се информира за настроенията в тези столици и да направи опити за сближаване помежду им (Todorova, Stanelova 1968, pp. 13 – 16). Възползвайки се, Австро-Унгария отново започва да разпространява слухове за сближаване, този път между турци и сърби, които сключват политическо споразумение и военна конвенция. Австрийският пълномощен министър в Белград граф Янош Форгач¹⁴ умишлено действа, сякаш реално е сключен съюз против България, и при няколко поредни срещи с Тошев се стреми да убеди българския представител, а чрез него – и София, колко изгодно за Княжеството ще бъде да се нанесе удар върху Сърбия, докато е все още слаба и неподготвена. Реакцията на сърбите е категорична. Външ-

ният министър Милован Милованович¹⁵ заявява пред българския дипломат, че идването на Мюнир паша в Белград е с цел да блъфира, и не бива да му се отдава значение. В случай че турският представител започне да издига идеи за съюз срещу България, сръбското правителство ще му покаже, че такива комбинации са невъзможни. Сръбският политик настоява тези негови думи да бъдат предадени в София, което и се случва. Той остро критикува акциите на сръбските чети в Македония и изказва благоразположението си към България, добавяйки виждането си, че още отдавна двата народа е трябвало да се слейт в една държава поради твърде малките разлики между тях.

Обявяването на българската независимост в контекста на опитите за сближаване между България и Сърбия

Междувременно на 23 юли 1908 г. в Османската империя избухва революция, дело на младотурския комитет „Единение и напредък“. Въпреки извършения преврат правителството в София не гледа с голям оптимизъм за промяна на ситуацията в Македония. Според спомените на А. Тошев същото важи и за правителството в Белград. Разликата, разсъждава той от позицията на времето, е, че с оглед на сръбските интереси, отговорните фактори там са желали процесите на ново разложение в Империята да настъпят възможно по-късно. Към 1908 г. идеята на Белград, според по-късните констатации на българския дипломат, е била да се използва статуквото, за да се достигне до разбирателство с България (Toshev 1929, p. 190).

На фона на изброените по-горе събития сръбската външна политика се активизира още повече. На 27 юли 1908 г. М. Милованович кани А. Тошев на разговор, като обяснява на българския представител, че сръбските управляващи кръгове се опасяват от внезапни усложнения, които биха застрашили сръбските и българските интереси в Македония. На 31 юли Ст. Паприков изпраща до Тошев позицията на българското правителство. Българският външен министър посочва, че в създалата се ситуация Македонският въпрос навлиза в непредвидена фаза. Ако младотурският режим успее да се наложи, ще бъдат необходими и нови начини за действия. Когато става дума за застрашени интереси и възможни „евентуалности“, новата ситуация застрашава много повече сръбските, отколкото българските интереси. При настоящото положение, пише Ст. Паприков, сръбската пропаганда в Македония ще пропадне, а българщината ще се развие и отърси от сърбизма. Външният министър не изключва сближаване със Сърбия, но само ако събитията се развиват по подходящ за това начин (Todorova, Statelova 1968, pp. 15 – 17).

Във връзка с това, на 7 август А. Тошев докладва за срещата, която има с управляващия руската легация първи секретар, който изразява своята позиция за необходимостта от съглашение между България и Сърбия. Българският представител отбелязва, че много от съжденията и фразите му са „тждествени“

с тези на министър М. Милованович. От въпроса на руския дипломат дали е получил отговор от София след разговора си с М. Милованович и какъв е бил този отговор, А. Тошев с неудоволствие констатира, че сръбският министър е побързал да съобщи на руския представител за разговора си с българина, опитвайки се да придаде на Сърбия образа на инициатор на преговорите и истински загрижената за постигане на споразумение страна, която същевременно „няма тайни“ от Русия. С този ход М. Милованович очевидно се стреми да представи София като рисковия фактор в разговорите, който се колебае и създава обструкции. А. Тошев споделя още, че се видял принуден в общи фрази да заяви, че България винаги е доказвала, че е отворена към едно споразумение със западните съседи, въпреки обстоятелството, „че понявга сме се виждали измамени в надеждите си и разочаровани от някои техни начини на действие“¹⁶.

Разочарованието от неизпълнените обещания от страна на младотурците провокира правителството на демократите да вземе решение за обявяване независимостта на България. Остава задачата за каузата да бъде спечелен и князът (Markov 2008, p. 49). Междувременно в Цариград се случват печално известният „инцидент Гешов“ и завземането на частта от трасето на Източните железници, преминаваща през българска територия от войски на Княжеството. В свои доклади до правителството Ан. Тошев обръща внимание на проведения разговор с М. Милованович относно случилото се с Ив. Ст. Гешов. Сръбският политик оценява постъпката на турското правителство като детинска и необмислена. Според него крайният резултат от този инцидент ще е в полза на България. Българският представител посочва, че покрай всички изложени съображения, независимо дали са искрени, или не, Сърбия се старае да постигне споразумение с Княжеството съгласно интересите на Кралството. Въпреки че основната тема на разговор бил „инцидентът Гешов“, М. Милованович заговорил и за евентуалното споразумение, като той самият непрекъснато обсъждал формата и същността на предложенията, които възнамерявал да направи на България¹⁷.

Създадените два конфликта между Княжеството и Османската империя карат българското правителство да действа решително (Statelova, Gruncharov 1999, pp. 220 – 222). Следващата стъпка е провъзгласяването на независимостта на България на 5 октомври 1908 г. в старата столица Търново от княз Фердинанд. Според А. Тошев този акт хвърля дебела сянка върху авторитета на младотурците. Неподготвени за военна акция, те се ограничават само с изразяване на неодобрение от българската постъпка. Не по-ласкаво е приет актът от западните държави и балканските ни съседи. За сърбите не е лесно да се примирят с мисълта, че с провъзгласяването на България за царство престижът на последната пред южното славянство се засилва още повече в ущърб на сръбското влияние. Недоволството на Белград се засилва още повече, след като само ден по-късно австрийският император Франц Йосиф провъзгласява формално анексията на Босна и Херцеговина. В свой доклад от 8 октомври до София

А. Тошев определя тези две събития като жесток удар за сърбите. Безкрайни са протестите и заканите против „похитителката“ Австро-Унгария, а покрай нея – и против България, за това, че акциите на двете държави съвпадат¹⁸. В сръбската преса излизат статии за сключване на таен договор между България и Австро-Унгария¹⁹. Българският дипломат отново се връща към тези събития в своите трудове години по-късно, където пише, че още на следващия ден след обявяването на анексията е свикан многочислен митинг в Белград, при който повече от 20 000 скандират: „Долу Австрия! Война на Австрия! Да живее сръбството!“ (Toshev 1929, p. 200). България е посочена като съюзница на „средновековна и хайдушка“ Австрия, а цар Фердинанд – като „швабски агент“ (Toshev 1943, p. 165). Подкрепа на сърбите оказва и Черна гора. Княз Никола I изпраща в Белград войводата Вукотич, който има за задача да влезе с преговори със сърбите за съвместна акция в случай на нужда и да подчертае своята подкрепа за Сърбия (Toshev 1929, p. 201).

Настроенията в Сърбия не се успокояват дори след настойчивите съвети на Великите сили, най-вече на Русия, която се обръща към Белград и Цетине с настояване за благоразумие и търпение. Това не е достатъчно за М. Милованович. През октомври 1908 г. той предприема обиколка в западноевропейските столици, за да изложи устно неволята на сръбския народ и да настоява за подкрепа за нарушените им права. В това време на сръбските представители в странство са дадени инструкции да прокарват мисълта, че с анексирането на Босна и Херцеговина Австрия става балканска държава и следователно малките балкански държави, рано или късно, ще попаднат под нейното не само икономическо, но и политическо влияние. Повечето западноевропейски държави се отнасят със симпатии към представените им сръбски проблеми (Toshev 1929, pp. 202 – 203).

Вниманието на А. Тошев продължава да е привлечено от реакцията на цялото сръбско общество относно събитията от началото на октомври. На 27 октомври 1908 г. изпраща доклад до кабинета в София, от който става ясно, че манифестациите в Белград намаляват, но „възбуждението на духовете си остава почти същото“ (Todorova, Statelova 1968, p. 64). В друг такъв, от 20 ноември, той пише до кабинета в София по повод публикуване на статия във вестник „Самоуправа“, свързана с произнасянето на реч в Събранието от сръбския министър-председател Петър Велимирович²⁰. Българският представител смята, че точно тази статия отразява най-ясно позициите на целия сръбски народ. В нея се изказва разбиране към стремежа на България за независимост, но се осъжда нейното поведение, защото не била достатъчно внимателна към Сърбия, към която имала известни задължения. Позицията на сръбското правителство е, че България има твърде много причини да е напълно доволна от държането на Сърбия, защото тя има право да действа по съвсем различен начин спрямо България и не смята за необходимо да честити българската не-

зависимост. Както посочва и самият Ан. Тошев, споменатата статия е лишена от най-елементарна аргументация, като отлично представя чувствата на омраза и озлобление към България и разкрива трайния сръбски комплекс, който избуява при всеки успех на София. Българският дипломатически агент споделя в своя доклад, че всичко, което се пише и говори напоследък по адрес на страната ни, има за цел да се заблуди широката общественост, и особено приятелите на славянството, че открай време България е осуetyавала всички опити за сближаване на привидно миролюбивата Сърбия²¹. От Белград продължават и с безпочвените слухове за сключен договор между Австро-Унгария и България и подготвяне на нападение срещу Кралството (Markov 2008, p. 128).

Когато Русия прави предложение за уреждане на паричния спор, възникнал между България и Турция по повод признаването на акта от 5 октомври, сърбите са изненадани. Изказват се различни мнения за руската намеса в българо-турските отношения. Според една част от сръбските управляващи кръгове петербургското правителство има желание по този начин да предотврати бъдещ конфликт между двете държави. Други виждат в действията на Русия опит България да се отдели от австрийско влияние и да се засилят позициите на Санкт Петербург. Трети смятат, че това е свързано с амбицията на А. Изволски, който иска да се реабилитира пред общественото мнение в Русия и цялото славянство. А. Тошев посочва, че обединяващото на изброените мнения е, че са посрещнати със завист и разочарование. Със завист, защото смятат, че България ще извлече реална полза от това руско предложение и разочарование, защото в Сърбия се надяват, че Русия ще се откаже от България, „съюзница на Австро-Унгария“, и че ще се съсредоточи само в своите грижи за Сърбия²². Тези опасения на сърбите не се оказват основателни, защото съвсем скоро Петербург отново се заема със задачата да подобри охладнелите отношения между Белград и София. Както припомня българският дипломат в един от своите трудове, Сърбия, която обмисля вариант за сближаване с Османската империя в името на някои сходни сръбско-турски интереси, бързо променя тактиката си. След като анексията на Босна и Херцеговина е факт, нейната експанзивна политика се обръща в посока към османската територия, защото в тази посока вижда възможно най-лесния начин за осъществяване на териториалните си аспирации. Сръбските управляващи, разсъждава А. Тошев, ясно осъзнават, че Кралството не би могло да се справи с тази задача самостоятелно, което довежда до нуждата от възобновяване на приятелството с България (Toshev 1943, p. 166).

Нови сръбски опити за съглашение през 1909 г.

Въпреки резервите на Царството за общ съюз със Сърбия правителството в София приема предложенията за разговори с Белград. В свое писмо до А. Тошев министър Ст. Паприков на 20 януари 1909 г. пише: „В дадения момент

е важно да се знае желяе ли Сърбия с нас едно искрено съглашение и на каква приблизителна база, т.е. на базата да ѝ помогнеме в предполагаемата борба с Австрия, или пък да действуваме дружно в посока на Турция. Повтарям, че ако базата е последното предположение, то трябва да се действува бързо“ (Toshev 1943, p. 168). Българският външен министър поставя задача на А. Тошев да направи една „мълчалива“ анкета в Белград, за да се види от срещите му със сръбските държавници как самите те разбират съглашението с България. Н. Пашич и М. Милованович най-категорично застават зад едно съглашение, което едновременно да е насочено и против Османската империя, и против Австро-Унгария. При все това, българският пълномощен министър долавя в поведението на М. Милованович недоверие към лоялността на България. Направеният извод е на базата настояването му да се каже нещо „по-определено, по-отсечено“. Очевидно сръбите имат самочувствието, че те са тези, които имат право да изискват отговори по темата. Председателят на Скупщината Люба Йованович подкрепя горната идея, като приоритетен за сръбските интереси е Новопазарският санджак, защото „...по този начин ние се туряме в контакт с Черна гора и образуваме оная бариера, която ще спре австрийското проширение към Солун“²³. Той застава зад идеята за споразумение с България, за да е възможно постигането на по-широко влияние над хървати и словенци (Toshev 1943, p. 169), защото в един българо-сръбски съюз, независимо дали са православни, или католици, дали са сърби, или хървати, всички ще имат желание да са част от съюза. Лидерът на младолибералите в Сърбия Любомир Стоянович²⁴ също е радетел за сближаване, като изказва мнение, че единствената най-разумна политика и за двете страни е да работят в синхрон²⁵. М. Милованович заявява, че няма против да признае българската независимост, но че не желяе да бърза, защото Османската империя може да забрани транзита през своята територия на предназначени за Кралството военни материали (Toshev 1929, p. 218).

В свое писмо от 17 февруари 1909 г. А. Тошев пише: „...Всички лица, с които говорих, визират Стара Сърбия и Македония, без обаче да формулират ясно докъде се простират претенциите им върху последната област. От всичко се вижда, че Скопският санджак на първо място влиза в техните сметки“ (Toshev 1943, p. 169). Въпреки това подозренията към България продължават. С особено внимание се наблюдава поведението на цар Фердинанд, особено в отношенията му с Австро-Унгария. Посещението на българския монарх през март във Виена донася тревога у сръбите, като крал Петър Караджорджевич отбелязва, че „му станало много криво, гдето царят минавал през Сърбия, без да бъде предупредено за това белградското правителство“ (Toshev 1929, p. 220). Тази реакция на сръбския владетел не е нищо повече от зле съчинен довод в полза на обвиненията към София и Виена, че заговорничат зад гърба на Кралството.

Интерес към развитието на българо-сръбските отношения проявяват всички чуждестранни представители в Белград, но особено подчертан е той у представителите на Австро-Унгария и Германия. Ширещите се спекулации за българо-сръбски съюз предизвикват у тях недоволство и въпреки уверенията на Ан. Тошев, че „няма нищо вярно в циркулиращите по този повод слухове“, граф Форгач остава „неспокоен и подозрителен“²⁶.

Разговорите по оста София – Белград наистина се засилват, но все така без резултат. Българският първи министър има среща със Сава Симич, от която също не произтича нищо поради продължаващата подозрителна колебливост на сърбите. Това им поведение провокира у управляващите в София все по-дълбоки резерви към идеята за споразумение. Създалата се ситуация не отчайва М. Милованович. През април 1909 г. той се обръща към английското, френското и италианското правителство с молба да упражнят влияние в София за постигане на желаните от Белград цели, макар все още да няма ясни индикации какви са те. Великите сили изказват принципно одобрение за сръбската инициатива, но не се пристъпва към нищо конкретно (Toshev 1943, pp. 169 – 170). Проличава си стремежът на Белград да държи българите ангажирани с отвлечени идеи за сближаване, за да може да представи пред Великите сили себе си, а не София, като инициатор на затоплянето на отношенията между двете страни, без междувременно реално да върши нещо в тази посока. По този начин Царството трябва да бъде поставено в незавидното положение да е пряко зависимо от всяка следваща стъпка на западната си съседка, която опитва да си изгради ореола на миротворец. Все в този дух са и раздухваните в средата на юни 1909 г. от сръбската преса и в управляващите кръгове „желания“ за сближаване. Новото в сръбските предложения е, че сега се поставя условие – необходимо било политическото споразумение да е преди сключването на икономически съюз. Българската дипломация запазва спокойствие и не се поддава на тези елементарни игри, което гневи тамошните отговорни фактори, които си придават вид на огорчени доброжелатели, които не били срещнали разбиране. Реакцията – оплаквания пред Великите сили и обвинения към София. Тези „емоции“ Ан. Тошев синтезира по следния начин: „Това огорчение, произхождащо в голяма степен от вярата, че ние не сме били достатъчно отзивчиви на сръбските заисквания за дружна работа, напоследък се усили още повече“²⁷. В по-късните си трудове Ан. Тошев отново посочва, че фактът, че неопределените териториални претенции на сърбите се оказват сериозна пречка пред опитите за сближаване (Toshev 1943, pp. 169 – 170). На фона на тези затруднения в междусъседските отношения все по-голяма популярност придобиват слухове за една тайна българо-австрийска конвенция. В някои от сръбските ежедневни вестници, като „Политика“, „Дневни лист“ и др., с цел да подкрепят твърденията си за съществуването на митнически връзки между София и Виена, привеждат цели статии или из-

вадки от някои български вестници, като „Ден“, „Реч“, „Камбана“, където не по-малко ревностно се поддържат тези слухове²⁸. Българският пълномощен министър посочва, че статиите в българските вестници се публикуват без някой да вярва в написаното, докато сръбската преса, наред със стремежа си да излага София пред славянския свят, изпитва истински страх от възможността за сключване на такъв съюз за сметка на Белград. А. Тошев изпраща официални опровержения на въпросните статии, но сръбската преса не ги публикува. По този повод провежда разговор с М. Милованович, който съветва София да не обръща внимание на сръбската преса, защото „...за жалост всъщност те не знаят що пишат“²⁹.

Усилия за туширане на напрежението между двете страни полага и крал Петър. В разговор с А. Тошев той изказва мнение за нуждата от „пълен сговор“. Идеята за разбирателство отново е обсъдена с М. Милованович, който заявява, че не само не подкрепя българското застъпничество за автономия на Македония, но и лично няма доверие в самата концепция. М. Милованович предлага да се уточнят претенциите на двете страни, в случай че се достигне до ликвидиране на турския въпрос в Европа, посочва като център на сръбските претенции Скопие и обещава, че най-голям дял в Македония ще бъде за България³⁰. Изглежда, че още тук сърбите показват склонност да се преговаря за дележ в Македония, което, както ще покажат събитията, ще се превърне в база за преговорите между двете страни две години по-късно.

Опитите за сближаване между София и Белград в никакъв случай не означават ограничаване на сръбската пропаганда по македонските земи. А. Тошев получава сведения за писмо на Кичевското архиерейско наместничество до Екзархията, в което се описват сръбските действия³¹. В свой доклад той пише до министъра на външните работи ген. Паприков, че вече е предприел каквото е необходимо за слагане край на тази политика. Както винаги в подобни случаи, когато официалните власти не успяват да опровергават фактите, те се стараят да ги омаловажат или да ги приписват на лица, над които нямат никакво влияние. Оправданието, което използват сръбските власти, е, че те не могат да са отговорни за делата на Османската империя. А. Тошев подчертава, че не изпуска случай да привлече вниманието на сръбските управляващи както върху престъпните средства, с които си служи тяхната пропаганда, така и върху нежелателните последствия, които този начин на действие може да има за морала на македонското население и отношенията между двете държави. Също така запознава с проблема и турския представител в Белград – Фуад бей, който проявява интерес по развитието на сръбската пропаганда³². Като повод за обсъждане на темата е инициативата на македонския комитет в Белград. В разни локали се свикват живеещите в Белград македонски българи, за да им се съобщи, че ако в известен срок „домашните им в едно село не се обявят за

сърби, ще бъдат прогонени от Кралството“³³. Също така се правят списъци на работници, които са македонски българи. След това се извикват на групи, за да им се каже, че в Сърбия няма да има място за тези от тях, които не заставят своите да говорят, че са сърби.

Изводи

Погледнати в ретроспекция, опитите за сближаване между България и Сърбия в периода 1908 – 1909 г. се провалят поради две основни причини, първата от които е двойственото и нелоялно отношение на управляващите фактори в Белград. Тамашните политически водачи очакват да постигнат разбирателство с източната си съседка, без да направят каквито и да е отстъпки от твърдите си антибългарски позиции и действия в Македония и без дори да опитат да прикрият недоволството и страха си от постигнатия успех с реализирането на българската независимост. Втората основна причина, в голяма степен произтичаща от гореспоменатото сръбско поведение, е резервираността на българското правителство. То се стреми да преговаря открито и честно чрез своя дипломатически представител А. Тошев, макар да има свои собствени притеснения към цялостната концепция за съюз с традиционно враждебните към България сърби. Като към тях добавим и продължаващия терор над македонските българи от сръбски чети, никак не е изненадващо, че управляващите в София разглеждат един евентуален съюз със Сърбия като труднопостижим. Тези два фактора елиминират дори и крехките шансове за постигане на някакво съглашение, което да позволи на двете страни да си осигурят спокойствие поне по оста София – Белград, за да могат да съсредоточат усилията си в останалите кризисни направления.

БЕЛЕЖКИ

1. Андрей Тошев (1867 – 1944) – български дипломат, учен и общественик.
2. КНЯЗ ФЕРДИНАНД I. 12.01. 1908. *Указ № 31*. Указ. In: Преписка относително назначението на Андрей Тошев за Княжески Търговски Агент в Битоля. Ф. 176 К, оп. 18, а.е. 322, л. 55. Ат: ЦДА, София.
3. Петър Гудев (1863 – 1932) – български политик, общественик, юрист и публицист.
4. Александър Малинов (1867 – 1938) – български политик.
5. Стефан Паприков (1858 – 1920) – български дипломат, политик, генерал-лейтенант и почетен флигел-адютант на Княза.
6. Димитър Ризов (1862 – 1918) – български дипломат, политик, общественик и революционер.
7. Никола Пашич (1845 – 1926) – сръбски политик.

8. ТОШЕВ А. 31.03.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 31 март 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 88, л. 8 – 10. At: ЦДА, София.
9. Радослав Агатонович (1869 – 1928) – сръбски политик и общественик.
10. ТОШЕВ А. 06.04.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 6 април 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 99, л. 4. At: ЦДА, София.
11. ТОШЕВ А. 02.03.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 2 март 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 223, л. 8. At: ЦДА, София.
12. ТОШЕВ А. 02.07.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 2 юли 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 100, л. 87. At: ЦДА, София.
13. Абдул Хамид II (1842 – 1918) – султан на Османската империя, управлява в периода 1876 – 1909 г.
14. Граф Янош Форгач (1870 – 1935) – изтъкнат австроунгарски дипломат.
15. Милован Милованович (1863 – 1912) – сръбски политик, дипломат, писател.
16. ТОШЕВ А. 7.08.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 7 август 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 2, л. 37. At: ЦДА, София.
17. ТОШЕВ А. 18.09.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 18 септември 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 20, л. 83 – 84. At: ЦДА, София.
18. ТОШЕВ А. 08.10.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 8 октомври 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 4, л. 133. At: ЦДА, София.
19. ТОШЕВ А. 15.10.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 15 октомври 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 5, л. 42. At: ЦДА, София.
20. Петър Велимирович (1848 – 1911) – сръбски политик.
21. ТОШЕВ А. 20.11.1908. *Рапорт на Андрей Тошев от 20 ноември 1908 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 6, л. 28. At: ЦДА, София.
22. ТОШЕВ А. 10.02.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 10 февруари 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Българска легация в Белград. Ф. 315 К, оп. 1, а.е. 43, л. 3. At: ЦДА, София.
23. ТОШЕВ А. 23.01.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 23 януари 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 7 – 25. At: ЦДА, София.
24. Любомир Стоянович (1860 – 1930) – сръбски политик. Лидер на Радикалната партия.

25. ТОШЕВ А. 25.01.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 25 януари 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 16. Ат: ЦДА, София.
26. ТОШЕВ А. 07.05.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 7 май 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 42. Ат: ЦДА, София.
27. ТОШЕВ А. 21.06.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 21 юни 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 52. Ат: ЦДА, София.
28. ТОШЕВ А. 28.06.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 28 юни 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 61. Ат: ЦДА, София.
29. ТОШЕВ А. 02.07.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 2 юли 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 73. Ат: ЦДА, София.
30. ТОШЕВ А. 26.07.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 26 юли 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 363, л. 88. Ат: ЦДА, София.
31. ТОШЕВ А. 22.05.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 22 май 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Българска легация в Белград. Ф. 315 К, оп. 1, а.е. 10, л. 4. Ат: ЦДА, София.
32. ТОШЕВ А. 08.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 14 август 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 377, л. 22. Ат: ЦДА, София.
33. ТОШЕВ А. 22.05.1909. *Рапорт на Андрей Тошев от 22 май 1909 г. в Белград*. Рапорт. In: Министерство на външните работи и изповеданията. Ф. 176 К, оп. 2, а.е. 377, л. 16. Ат: ЦДА, София.

ЛИТЕРАТУРА

- РАДОЕВА, С., 2014. *Димитър Ризов. От Битоля до Берлин (1862 – 1918)*. София: Парадигма. ISBN 978-954-32-6233-5.
- ТОШЕВ, А., 1929. *Балканските войни, Т. I. Предистория и причини*. София: Факел.
- ТОШЕВ, А., 1943. *България и нейните съседи*. София: Издателство „Министерство на народното просвещение“.
- ТОДОРОВА, Ц.; СТАТЕЛОВА, Е., 1968. *Документи по обявяване на независимостта на България 1908 г. Из тайния кабинет на княз Фердинанд*. София: БАН.
- МАРКОВ, Г., 2008. *Независимостта на България през Балканската криза 1908 – 1909*. София: Издателство „Народно събрание“. ISBN 978-954-22-0617-0.

СТАТЕЛОВА, Е.; ГРЪНЧАРОВ, С., 1999. *История на Нова България 1878 – 1944*. София: Анупис. ISBN 978-954-42-6720-9.

СТАТЕЛОВА, Е.; ПОПОВ, Р.; ТАНКОВА, В., 1994. *История на българската дипломация 1879 – 1913*. София: Отворено общество.

REFERENCES

RADOEVA, S., 2014. *Dimitar Rizov. Ot Berlin do Bitola (1862 – 1918)*. Sofia: Paradigma. ISBN 978-954-32-6233-5.

TOSHEV, A., 1929. *Balkanskite voini, T. I. Predistoria I prichini*. Sofia: Fakel.

TOSHEV, A., 1943. *Bulgaria I neinite susedi*. Sofia: Ministerstvo na narodnoto prosveshthenie.

TODOROVA, C.; STATELOVA, E., 1968. *Dokumenti po obyavyavane na nezavisimostta na Bulgaria 1908 g. Iz tajnia cabinet na knyaz Ferdinand*. Sofia: BAN.

MARKOV, G., 2008. *Nezavisimostta na Bulgaria prez Balkanskata kriza 1908 – 1909*. Sofia: Izdatestvo “Narodno subranie“. ISBN 978-954-22-0617-0.

STATELOVA, E.; GRUNCHAROV, S., 1999. *Istoria na Nova Bulgaria 1878 – 1944*. Sofia: Anubis. ISBN 978-954-42-6720-9.

ATTEMPTS AT RAPPROCHEMENT BETWEEN BULGARIA AND SERBIA IN THE PERIOD 1908 – 1909 THROUGH THE EYES OF MINISTER PLENIPOTENTIARY ANDREY TOSHEV

✉ **Dr. Maria Valkova**

ORCID iD 0009-0007-1411-0971

Faculty of History

Sofia University

Sofia, Bulgaria

Email: sashkovav@uni-sofia.bg